

УДК 331.5

Л. К. Семів

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та соціальних наук
Львівський інститут ДВНЗ
«Університет банківської справи», м. Львів

О. В. Здрок

викладач вищої категорії Технічного коледжу
Національного університету
«Львівська політехніка», м. Львів

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ МАКРОСЕРЕДОВИЩА НА ВІТЧИЗНЯНИЙ РИНОК ПРАЦІ

Визначено новітні прояви впливу факторів макросередовища на функціонування національного і регіональних ринків праці; виявлено особливості означеного впливу через застосування методології PEST – аналізу, в розрізі впливу політичного, економічного, соціального, технологічного факторів; розкрито нове бачення зв'язків та взаємовідносин в середовищі функціонування національного та регіональних ринків праці через аналіз Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; доповнено економічний аспект впливу макросередовища на ринок праці через розкриття феномену репресивності української економіки; розглянуто соціальний та технологічний аспект впливу макросередовища на український ринок праці через призму формування і становлення середнього класу в Україні; доведено, що оцінка впливу кожного із аспектів макросередовища чи їх об'єднаної дії є необхідним етапом при виборі стратегії поведінки працездатного населення та роботодавців на ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, макросередовище, фактори, Угода, репресивність економіки, середній клас.

Semiv L., Zdrok O. NEW TRENDS IN THE INFLUENCE OF MACRO FACTORS ON THE UKRAINIAN LABOR MARKET

The newest manifestations of the influence of macro-factors on the functioning of the national and regional labor markets are determined; the features of the mentioned influence are revealed through application of PEST analysis, in the context of political, economic, social, technological factors. A new vision of links and relationships within the framework of functioning of national and regional labor markets through the analysis of the Association Agreement between Ukraine and the EU, is proposed. The economic aspect of the influence of the macro environment on the labor market has been supplemented by the disclosure of the phenomenon of repression of the Ukrainian economy. The social and technological aspects of the influence of the macro environment on the Ukrainian labor market through the prism of the formation of the middle class in Ukraine are considered. It is proved that the assessment of the impact of each aspect of the macro environment or their combined action is a necessary step in choosing a strategy for the behavior of the labor force and the employer in the labor market.

Keywords: labor market, macro environment, factors, Agreement, economic repression, middle class.

Європейські прагнення і європейський вибір, як заявлено в Угодах про асоціацію між Україною та ЄС, складна політико-економічна ситуація в Україні породжують сучасні тенденції, нове бачення зв'язків та взаємовідносин в середовищі функціонування національного та регіональних ринків праці. Дослідження специфіки впливу факторів макросередовища на ринок праці має відбуватися на засадах системного підходу, за яким ринок праці функціонує і змінюється у взаємозв'язку зі зовнішнім середовищем. Через розуміння новітніх причин розвитку ринку праці створюється реальна можливість встановлення цілей, способів її досягнення, визначення джерел, ресурсів, механізмів функціонування досліджуваного ринку.

Науково-обґрунтовані підходи до дослідження ринку праці мають включати аналіз новітніх тенденцій його функціонування в умовах євроінтеграції, серед яких активізація процесів внутрішньої та зовнішньої трудових міграцій українців, наростання потоків освітніх міграцій української молоді та академічної мобільності студентів та дослідників. Нині у функціонуванні ринку

праці в частині економічних факторів важливо простежити вплив на цей інститут ринку такої притаманної національній економіці як її репресивність. В соціальному контексті відповіді на багато питань щодо ефективності функціонування ринку праці можна отримати, дослідивши ринок через призму трансформаційних процесів соціальної структури українського суспільства та становлення його середнього класу. Шлях побудови в Україні інноваційної моделі розвитку економіки, який в останнє двадцятиліття задекларовано у державних програмних документах («Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки»; «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»), визначає перспективу упровадження нових моделей функціонування ринку праці з акцентом на його інноваційній складовій, інноваційно-технологічному базисі продуктивної зайнятості населення як запоруки впровадження системи якісно нових робочих місць та підвищення престижу професій, які формують статус працівників знань.

Велика зацікавленість до проблематики функціонування національного та регіонального ринків праці простежується у наукових працях Грішної О., Калініна С., Лагутіна В., Лібанової Е., Лісогор Л., Лук'яниченко Н., Маршавіна Ю., Мурашко М., Никифорової А., Онікієнка В., Петюха В., Садової У., Черниченко Г., Шаленко М. та інш. Разом з тим, дослідження означених вище тенденцій ринку праці під впливом факторів макросередовища є логічним продовженням наукових розвідок українських вчених.

Мета статті – визначити новітні прояви впливу факторів макросередовища на функціонування національного і регіональних ринків праці; розкрити особливості означеного впливу через застосування методології PEST – аналізу, що базується на з'ясуванні впливу політичного, економічного, соціального, технологічного факторів.

Визначена в назві статті проблема логічно продовжує дослідження євроінтеграційного контексту формування конкурентного середовища на ринку праці. Так, дослідники класифікують і характеризують багатоманітний вплив факторів макросередовища через застосування маркетингового інструменту PEST-аналізу [1, с. 231]. Виділеними аспектами є: політичні, економічні, соціальні, технологічні. Оцінка впливу кожного із аспектів макросередовища чи їх об'єднаної дії є необхідним етапом при виборі стратегії поведінки працездатного населення та роботодавців на ринку праці.

Розглядаючи *політичний аспект* впливу макросередовища на зайнятість та ринок праці, який стосується політичної ситуації в країні, змін в державній політиці, регуляторного впливу держави, впливу міжнародного законодавства, змін в чинному законодавстві, звернемося до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [2]. В документі задекларовано підтримку підвищення мобільності працівників, збереження та покращення існуючих можливостей доступу до зайнятості для українських працівників. Співробітництво у галузі зайнятості та соціальної політики передбачає створення привабливих умов трудової діяльності, а саме: збільшення кількості та покращення якості робочих місць з гідними умовами праці; сприяння гнучкості та захищеності праці, впровадження активних заходів на ринку праці та підвищення ефективності служб зайнятості; стимулювання розвитку ринків праці, що сприяє залученню малозабезпечених осіб; зменшення обсягів неформальної економіки шляхом трансформації нелегальної зайнятості (стаття 420). Також, за Угодою, Україна має забезпечувати поступове наближення до впровадження права, стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики (стаття 424).

Ще до прийняття Угоди між Україною та ЄС вчені на основі практики євроінтеграції були впевнені, що даний документ має позитивно позначитися на функціонуванні українського ринку праці через: приведення у відповідність трудового законодавства України до вимог ЄС; розвиток системи нових робочих місць; сприятливий інвестиційний клімат та ділове середовище; підвищення продуктивності праці; підвищення рівня конкурентоспроможності робочої сили; підвищення стандартів якості життя населення тощо [3].

Разом з тим, очікуваним було й те, що виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС матиме ряд

негативних наслідків для сфери зайнятості та ринку праці: соціальні ризики, скорочення зайнятості в офіційній економіці, збільшення неформальної та нестандартної зайнятості. Саме такий сценарій розвитку вітчизняного ринку праці був очікуваним ще за декілька років до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Так, за дослідженнями 2015 р. [4] при позитивному балансі відповідей щодо виграшу України в разі приєднання до ЄС (50,3% відповідей) найбільше приваблювало українських респондентів: вільне пересування людей за кордон (38,6%), підвищення рівня життя людей (36,8%), вільний доступ молоді до навчання в університетах країн-членів ЄС (33,7%).

Щодо молоді, то зовсім недавні дослідження [5] підтверджують посилення еміграційних настроїв молодих українців, мотиваторами яких є: фізична та соціальна безпека, саморозвиток через опанування знань і навичок, фінансовий добробут. В результаті кожен п'ятий молодий українець продемонстрував ту чи іншу міру бажання емігрувати і збирається це зробити у найближчі 2-5 років. Причому більшу схильність до еміграції показують чоловіки, ніж жінки, молодші вікові групи українців виявляють більше бажання виїхати з України, ніж відносно старші групи [5].

За іншою оцінкою – результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у вересні 2017 року, серед молоді (18-35 років) кількість тих, хто має бажання переїхати на постійне місце проживання за кордон, – 54%. В цілому 35 % опитаних хотіли б поїхати за кордон на постійне місце проживання, серед яких найбільше бажаючих мешканців Заходу (41%). На Півдні таких 34%, у Центрі – 33%, на Сході – 33% [6].

Тенденція зростання потенціалу трудової міграції не може не позначитися на функціонуванні ринку праці. З одного боку, трудова та освітня міграція має своїм наслідком зниження безробіття в Україні та збільшення частки доходів домогосподарств (перекази мігрантів). З другого боку, трудова міграція несе загрозу втрати населення найактивнішого віку та найвищого рівня освіти, а також погіршення демографічних показників в країні. Вже сьогодні ринок праці поступово стає ринком працездатних, його функціонування тісно пов'язується з реформаторськими змінами в системі освіти, демографічними процесам, міграційними переміщеннями як всередині країни, так і за кордон.

Про те, що ринок праці розвивається саме за таким сценарієм, видно з наступних даних. Помітний вплив на ринок праці має впровадження 12-річної середньої освіти, що, за оцінками, призведе до зменшення кількості робочої сили на 400 тис. осіб. До цього додаються труднощі, які матиме вища школа через втрату абітурієнтів (вплив демографічного чинника) та проблеми з працевлаштуванням викладачів. Щорічне перевищення кількості працівників, які виходять на пенсію, над поповненням ринку праці випускниками шкіл, закладів ПТО, вишів уможливило втрату близько 130 тис. осіб економічно активного населення. На ринку праці спостерігається тенденція збільшення частки роботодавців, які мають труднощі з набором персоналу. У 2017 р. 43% компаній відчували скруту в наборі персоналу через трудову міграцію за кордон. Ще 28% компаній очікують проблеми з набором персоналу через трудову міграцію вже найближчим часом. За професійно-квалі-

ліфікаційним складом найбільш схильними до міграції є допоміжний персонал та працівники професійної ланки. Роботодавці прогнозують, що впровадження безвізового режиму має найбільші ризики набору персоналу серед виробничих спеціальностей (робітників), IT-фахівців, працівників сфери обслуговування, продавців та фахівців аграрної сфери [7].

Таким чином, упровадження безвізового режиму між Україною і ЄС та наростання процесів трудової міграції формують тенденцію зменшення обсягів пропозиції праці на ринку в Україні, погіршення професійно-кваліфікаційного складу економічно-активного населення в найбільш продуктивному віці. Ці процеси, а також зростання «п'ятої свободи» – свободи руху знань вже нині мають своїм наслідком погіршення кількісно-якісних параметрів зайнятого населення, втрату носіїв інтелектуального потенціалу наймолодших вікових категорій. Відтак можна стверджувати про довготривалий характер відзначених тенденцій функціонування українського ринку праці.

Щодо академічної мобільності, то сьогодні цей процес є цілеспрямованим і висхідним: за кордоном навчається понад 60 тис. українських студентів, а близько п'ятої частини випускників шкіл в останні роки мали і мають намір продовжувати навчання у зарубіжних вишах. Тож підвалини для здійснення наступної прогнозованої оцінки вже закладені, а саме: «до 2020 року кількість молодих європейців віком від 16 до 29 років, що отримуватимуть можливість навчатися за кордоном, має досягти 50% контингенту студентів, молодих дослідників; щороку за кордон мають їхати вчитися 6% всіх студентів університету та 3,5% студентів професійних шкіл» [8]. Отже, європейський вектор України «працює» на посилення тенденції зростання академічної мобільності українців, які здобувши дипломи західних навчальних закладів, працевлаштуватися в країнах, де вони навчалися, та в інших країнах.

Що стосується трудових мігрантів інших вікових категорій, то закордонні роботодавці, яких приваблює у наших співвітчизниках чесність, працьовитість та старанність, через канали трудової еміграції українців задовольняють попит, як правило, на ті робочі місця, де існує дефіцит своїх працівників. Крім того, існує ще ряд мотиваторів, які враховує український мігрант при виборі країни проживання та працевлаштування. Наприклад, при виборі Польщі як країни праці для українського працівника визначальним є безпека життя, наявність страхування і доступ до повного пакету соціальних гарантій, а основне – це незмірний з українським рівнем розмір оплати праці (перевищення щонайменше в 10 разів за рутинну роботу на виробництві) [9]. Тож домінування європейського вектору у міграційних намірах українців та невирішеність на сьогоднішній день проблеми втрати людського капіталу потребує продуманої державної політики щодо їхньої репатріації на батьківщину, вироблення активної політики ринку праці з метою подолання деформацій на регіональних ринках праці та покращення якості життя населення. Прийнята 12 липня 2017 р. нова Стратегія державної міграційної політики, яка є рамковим документом для рішень та заходів у цій галузі на найближчі вісім років, має своїм завданням вирішення багато насущних питань міграційної політики на користь грома-

дян, українців за кордоном (в контексті їх репатріації) та іноземців в Україні в умовах наближення України до ЄС та запровадження безвізового режиму між Україною та країнами-членами ЄС.

Економічний аспект впливу макросередовища на ринок праці, який традиційно розглядають через призму економічної ситуації в країні, рівень зайнятості та безробіття, рівень доходів населення, інвестиційний клімат, стабільність національної валюти тощо, доповнимо розкриттям феномену репресивності української економіки. Стисло репресивність економіки визначається як залучення позаекономічного примусу в процес господарювання, без повернення якого (примусу) в систему господарювання не вдається запустити економічний механізм діяльності. Проф. Пролетаєв С. В. [10] виділяє наступні форми, позаекономічного примусу: 1) примус до споживання, за яким репресії піддаються структура потреб, форми та обсяг їх задоволення (через рекламу й мас-медіа), в результаті чого людина стає споживачем товарів, послуг, які кількісно та структурно їй не потрібні; 2) репресивний економічний ефект міститься у поділі на багатих і бідних через диспропорції капіталу (у світі 1% населення належить більше багатства, ніж іншим 99%), що унеможливає доступ бідних та малозабезпечених громадян до потрібних життєвих благ; 3) регламентації та правила економічної діяльності, які є вигідними (виражають корисний соціальний інтерес) для представників різних еліт; через унормування економічних стосунків (напр., «новітні» комунальні платежі, інститут субсидій в Україні) система господарювання стає засобом насильства та панування паразитарного класу.

Тож яким є вплив феномена репресивності економіки на функціонування українського ринку праці та як його оцінити? Відповідь на це питання дає розгляд індексу економічної свободи, який розраховується Wall Street Journal і Heritage Foundation для більшості країн світу з 1995 року. Економічна свобода як фундаментальне право кожної людини управляти (розпоряджатися) власною працею та майном, означає, що людина має право вільно вибирати зайнятість, здійснювати виробництво товарів, витрати та інвестиції на свій розсуд. Індекс оцінює рівень лібералізації взаємодії держави і бізнесу за десятьма компонентами (субіндексами) економічної свободи: захист майнових прав; рівень корупції; податкове навантаження; рівень бюджетних витрат; умови ведення бізнесу; захист трудових прав (свобода ринку праці); регулювання цін; обмеження в міжнародній торгівлі; інвестиційний клімат і фінансове регулювання. Всі компоненти індексу економічної свободи підтримуються і захищаються державою, яка сприяє вільному пересуванню праці, капіталу і товарам, утримується від примусу і тиску на свободи. Т.Т. за цим індексом можна визначити місце країни за обмеженнями і перешкодами на шляху економічної діяльності, до яких вдаються уряди різних країн.

Україна за індексом економічної свободи у 2017 р. опустилася зі 162-го на 166-те місце серед 180 країн-учасниць і належить до репресивних країн, таких, де право на економічні свободи утискується. В контексті нашого дослідження важливим компонентом індексу економічної свободи є свобода ринку праці, яка ідентифікується за складовими (показниками, індикаторами):

співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої доданої вартості на одного працівника; обмеження найму додаткових робітників; регулювання робочого часу; складність процедури звільнення працівників; строк повідомлення про звільнення; обов'язковість вихідної допомоги. Не вдаючись до розгляду кожного з наведених складових, дамо оцінку стану українського ринку праці через зміну значень компоненту «свобода

ринку праці». За даними табл. 1 видно, як ринок праці та сфера зайнятості у період 2009 р. по 2017 р. реагує на різке падіння виробництва і скорочення ділової активності в країні. Покажемо в динаміці змін значень обох показників є 2015 р., в якому, в першу чергу через військові дії на Сході країни, відзначається найбільше падіння індексу свободи ринку праці та індексу економічної свободи відповідно на 1,6 та 2,4 пункти.

Таблиця 1

Динаміка складової індексу економічної свободи та свободи ринку праці України, 2009-2017 рр. [11; 12; 13]

Значення показника	Роки								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Свобода ринку праці	52,4	57,7	50	51,2	49,9	49,8	48,2	47,9	48,0
Сумарний показник індексу	48,8	46,4	45,8	46,1	46,3	49,3	46,9	46,8	48,1
Тип країни	Не вільна (деспотична, репресивна) (repressed)								

Наріжним каменем ефективної зайнятості в Україні та важливим показником, за яким характеризують ринок праці, є оплата праці в цілому в Україні за останні роки заробітні плати в гривневому еквіваленті зросли, хоча через зростання інфляції питання відповідності оплати праці вартості робочої сили залишається невирішеним. Не досягли свого результату і перші кроки щодо державного регулювання оплати праці (прийняття нового зарплатного мінімуму). За січень – жовтень 2017 р. найвищі розміри заробітної плати отримували працівники в галузі авіаційного транспорту – 30607 грн, фінансової та страхової діяльності – 12632 грн інформації та комунікації – 11741 грн, а найнижчі – у охороні здоров'я та соціальній допомозі – 4846 грн, функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури – 5309 грн при середньомісячному рівні зарплат в цілому – 6900 грн [14].

Ситуацію у сфері зайнятості та ринку праці за даними державної статистики варто доповнити оцінками Міжнародного кадрового порталу hh.ua [15]. Так, за перше півріччя 2017 року 44% роботодавців переглянули рівні заробітної плати у бік підвищення, тоді як зарплату не переглядали – 42% роботодавців. Більше ніж у половині компаній (56%) підвищення склали від 5% до 10%. Близько третини змогли підняти рівень винагороди працівникам на 15-20%. І лише у 8% компаній підвищення склали близько 30%. Отже, за тенденцією зменшення в останні 9 років значень показника індексу економічної свободи і, зокрема, показника «свободи ринку праці» можна твердити про репресивність української економіки, в якій інститут позаекономічного примусу виконує головну роль. При цьому ринок праці віддзеркалює погіршення економічної ситуації в Україні, оскільки миттєво реагує на зниження рейтингу країни відповідно до зміни індексу економічної свободи.

Традиційне сутнісне наповнення *соціального* (розглядають демографічну ситуацію, якість життя, моральні цінності, менталітет, етнічні а релігійні чинники) та *технологічного* (ведуть мову про: впровадження інновацій, розвиток інформаційних технологій, рівень технічного забезпечення, фінансування досліджень і розробок тощо) аспектів впливу макросередовища на ринок праці доповнимо розглядом ролі і значення середнього класу як основи стабільного розвитку еконо-

міки країни та її політичної системи, як домінуючого чинника у подоланні кризового стану економіки.

Що означає для суспільства наявність в ньому потужного середнього класу? Це: домінування в суспільстві активної життєвої позиції громадян; наявність внутрішніх джерел інвестування; високий платоспроможний попит населення, наявність масштабного внутрішнього ринку; демократичні принципи управління, прагнення відстоювати свої права [16]. Підтримуючи прогресивну роль середнього класу у розвитку суспільства й економіки, українські економісти одноставні в тому, що формування і становлення середнього класу в Україні має ряд невирішених питань теоретико-методологічного характеру. Передусім це питання кількісної визначеності представників середнього класу. Для України оцінки різняться в діапазоні від 10-15% до 40% і вище. Тоді як у розвинених країнах прийнято вважати, що середній клас у суспільстві має становити від 60% населення.

Кількісне зростання середнього класу має чималий вплив на ринок праці, оскільки його представники мають формувати і задовольняти пропозицію і попит на високотехнологічні та інтелектомісткі робочі місця і посади. В цьому контексті довгоочікуваним та перспективним для України є інноваційний шлях розвитку через залучення до сфери зайнятості і ринку праці найбільш активних суб'єктів ринку праці – представників інтелектуальної праці, а саме: науковців, підприємців, менеджерів, фінансистів, висококваліфікованих інженерів, фахівці сфери високих технологій тощо. В контексті реалізації Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки ринок праці вимагає якісної підготовки та залучення до праці спеціалістів такого рівня, які здатні працювати з найновішою технікою, новітніми технологіями, освоювати нові знання, самостійно добувати необхідну інформацію, що є запорукою застосування інновацій у власній професійній діяльності.

На нинішній час за критерієм освіти належність до середнього класу є більш менш реалізованою: кількість осіб серед зайнятих в Україні, які мають повну вищу, базову вищу, неповну вищу освіту складає 41,9% – відповідно 22,6%, 1,3%. 18% [17]. Натомість за критерієм доходу приналежність до середнього класу, яка

має відображати відповідність між їх кваліфікацією та рівнем доходу, є порушеною. Через певні невідповідності та деформації між отриманим рівнем освіти та оплатою праці, між оплатою висококваліфікованої праці та вартістю робочої сили, через зростання інфляції підприємці, бізнес реалізують свої соціально-економічні інтереси в тіньовому секторі економіки, зростає трудова еміграція інтелектуалів та кваліфікованих працівників, ринок праці втрачає можливості створення нових високотехнологічних робочих місць.

Підсумовуючи, зазначимо, що новітні прояви впливу факторів макросередовища на функціонування національного і регіональних ринків праці, зокрема, зв'язок соціального та технологічного аспектів такого впливу з досліджуваным ринком вимагають здійснення державної політики сприяння створенню середнього класу в Україні. Така політика через зміну державного законодавства, відповідні державні програми має спрямовуватися на: встановлення відповідності між оплатою висококваліфікованої праці та вартістю робочої сили в розрізі професій; захист інтелектуальної власності та зміцнення на цих засадах становища висококваліфікованих найманих працівників; підтримку підприємництва, відмову від політики «дешевої робочої сили». Лише за таких умов на українському ринку праці задовольнятиметься попит на працівників високої кваліфікації та представників інтелектуальної праці (знанневих працівників), зникне реальна загроза дефіциту кваліфікованої робочої сили. Сьогодні за відсутності ефективної державної політики регулювання доходів населення для представників середнього класу, в т. ч. «нижчого» середнього класу (працівники науки, культури, освіти, медицини), кваліфікованих працівників альтернативою є шлях української трудової міграції до європейських країн, насамперед, через велику різницю у вартості європейської та української робочої сили. Інакше може стати реальністю те, що «потенціальний за своїми фізичними і розумовими здібностями середній клас залишиться серед мовчазної більшості бідних верств населення в умовах вседозволеності для багатих» [18].

Список використаних джерел

1. Осокіна В. В. Формування конкурентного середовища на ринку праці за умов євроінтеграції / В. В. Осокіна, Н. В. Руденко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2015. – № 1(30). – С. 220–237.
2. Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/association_agreement/guide.pdf.
3. Петрова І. Л. Український ринок праці у соціальному вимірі євроінтеграції – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/poliscnuu/ss-25876542>.
4. Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства. Фонд Демографічні ініціативи імені Ілька Кучеріва, 26 лютого 2016 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/yak-ukraintsi-rozumiyut-evrointegratsiyu-ochikuvannya-ta-nastroi-suspilstva>.
5. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування. Фонд ім. Фрідріха Еберта, Київ, 2017. – 135 с.

6. Динаміка міграційних настроїв українців. Рейтинг, 03.10.2017. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html

7. Горохов Антон. Український ринок праці: перекоси та проблеми / Економічні відомості, 03.11.2017 – Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eizvestia.com/uk/ekonomika-ukr/full/311-ukrainskij-rinok-praci-perekosi-ta-problemi>.

8. Making learning mobility an opportunity for all. Report of High Level Expert Forum on Mobility – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf.

9. Українець в Польщі: прийшов, побачив, залишився. Як є насправді? in Poland. Інформаційний портал Вроцлава, 01, 12, 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://inpoland.net.pl/novosti/ukra%D1%97nes-v-polshhi-prijshov-pobachiv-zalishivsiya-yak-eh-naspravdi/>.

10. Пролеєв С. В. Репресивність сучасної економіки. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Збірник наукових праць / Редколегія. Відп. секретар З. С. Скринник. – К., 2017. – с. 16-19.

11. The Heritage Foundation 214 Massachusetts Avenue, NE Washington, 2017 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/download>.

12. 2015 Index of economic freedom [Electronic resources]. – Available at : <http://www.heritage.org/index/visualize>.

13. Попович Д.В., Мидлик Ю.І. Аналіз індексу економічної свободи України серед країн світу // Молодий вчений – № 5 (45) – травень, 2017 р. – 2017 – с. 706-708.

14. Державна служба статистики України – Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp_ek_p/zedp_17_u.htm.

15. Барометр ринку праці України: головні тенденції I півріччя 2017 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hhcdn.ru/file/16453773.pdf>.

16. Лібанова Е. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення становлення середнього класу [Текст] / Е. М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 34-60.

17. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) Статистичний збірник. Державна служба статистики України – Київ, 2016, – с. 50.

18. Український середній клас очима його представників. Дискусії у фокус-групах. Центр Разумкова, 2014 Видавництво «Заповіт», 2014. – 68 с.

References

1. Osokina, V. V., & Rudenko, N.V. (2015). Formuvannya konkurentnoho seredovyshcha na rynku pratsi za umov yevrointehratsiyi [Formation of a competitive environment in the labor market during European integration]. In *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya [Theory and Practice of Public Administration]*: Vol. 1 (30) (pp. 220-237). [in Ukrainian].
2. Supreme Council of Ukraine (2014) Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom

z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony [The Association Agreement between Ukraine, on the one side, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other side]. (Ratified by Law of Ukraine 1678-VII on 2014, September 16). Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/association_agreement/guide.pdf3 [in Ukrainian].

3. Petrova, I. L. (2013, September 4). Ukrayins'kyy rynek pratsi u sotsial'nomu vymiri yevrointehratsiyi [Ukrainian Labor Market in the Social Dimension of Eurointegration]. Retrieved from <https://www.slideshare.net/poliscnua/ss-25876542> [in Ukrainian].

4. Ilko Kucheriv Demographic Initiative Foundation (2016, February 26). Yak ukrajintsi rozumiyut' yevrointehratsiyu: ochikuvannya ta nastroyi suspil'stva [How Ukrainians understand European integration: expectations and mood of society]. Retrieved from <http://dif.org.ua/article/yak-ukrajintsi-rozumiyut-evrointegratsiyu-ochikuvannya-ta-nastro-suspilstva> [in Ukrainian].

5. Fund of Friedrich Ebert (2017). Ukrayins'ke pokolinnya Z: tsinnosti ta oriyentyry. Rezul'taty zahal'nonatsional'noho opytuvannya [Ukrainian generation Z: values and orientations. Results of a nationwide survey]. Kyiv.

6. Rating Group Ukraine (2017, October 3). Dynamics of migratory sentiment of Ukrainians [Dynamics of migratory mood of Ukrainians]. Retrieved from http://rating-group.ua/research/ukraine/dinamika_migraciyonnyh_nastroeniy_ukraincev.html [in Ukrainian].

7. Horokhov, A. (2017, November 3). Ukrayins'kyy rynek pratsi: perekosy ta problemy [Ukrainian labor market: distortions and problems]. In *Ekonomichni vidomosti [Economic Data]*. Retrieved from <http://eizvestia.com/en/ekonomika-ukr/full/311-ukrainskij-rinok-praci-perekosi-ta-problemy> [in Ukrainian].

8. High Level Expert Forum on Mobility (2008). Making learning mobility and opportunity for all. Report. Retrieved from http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf

9. Ukrayinets' v Pol'shchi: pryshov, pobachyv, zalyshyvsya. Yak ye naspravdi? [Ukrainian in Poland: I came, I saw, I stayed. How is it really?] (2012, December 1). Information portal of Wroclaw. Retrieved from <https://inpoland.net.pl/novosti/ukra%D1%97nec-v-polshhi-prijshov-pobachiv-zalishiv-sya-yak-eh-naspravdi/> [in Ukrainian].

10. Proleyev, S. V. (2017). Represyvnist' suchasnoyi ekonomiky [Repressivity of modern economy]. In *Filosofofiya finansovoyi tsyvilizatsiyi: lyudyna u sviti hroshey [Philosophy of financial civilization: the person in the world of money]* (pp. 16-19). Kyiv. [in Ukrainian].

11. Heritage Foundation (2017). 2015 Index of economic freedom. Retrieved from <http://www.heritage.org/index/visualize>.

12. 2015 Index of economic freedom [Electronic resources]. – Available at : <http://www.heritage.org/index/visualize>;

13. Popovych, D. V., & Mydlyk, Yu. I. (2017). Analiz indeksu ekonomichnoyi svobody Ukrayiny sered krayin svitu [Analysis of the index of economic freedom of Ukraine among the countries of the world]. *Molodyy vchenyy – Young Scientist*, 5 (45), 706-708.

14. State Statistics Service of Ukraine (2018). Serednyomisyachna zarobitna plata za vydamy ekonomichnoyi diyal'nosti za period z pochatku roku u 2017 rotsi [Average monthly wages by type of economic activity from the beginning of the year in 2017]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/Zarp_ek_p/zedp_17_u.htm [in Ukrainian].

15. International HR Portal hh.ua (2017). Barometer of the labor market of Ukraine: main trends of the first half of 2017. Retrieved from <https://hhcdn.ru/file/16453773.pdf> [in Ukrainian].

16. Libanova, E. M. (2002). Transformatsiyni protsesy, sotsial'na stratyfikatsiya i perspektyvy stanovlennya stanovlennya seredn'oho klasu [Transformational processes, social stratification and prospects of the formation of middle class]. *Ekonomika i prohnouzuvannya – Economy and Forecasting*, 2, 34-60. [in Ukrainian].

17. State Statistics Service of Ukraine (2016). *Sotsial'no-demografichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrayiny u 2016 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezheniya umov zhyttya domohospodarstv) [Socio-demographic characteristics of households in Ukraine in 2016 (according to a sample survey of living conditions of households)]* (Statistical compendium). Kyiv. [in Ukrainian].

18. Razumkov Center (2014). *Ukrayins'kyy seredniy klas ochyma yoho predstavnykiv. Dyskusiyi u fokus-hrupakh [Ukrainian middle class by the eyes of its representatives. Focus group discussions]*. Kyiv: Testament.